

Yoshlar tarbiyasida qadriyatlarning roli

Djumaniyazova M.X. – UrDU Pedagogika va
psixologiya kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadriyat atamasining tahlili, chet el psixologlarining qadriyat va uning tarkibiy qismlari to‘g‘risidagi fikrlari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: qadriyat, qadriyatlar tizimi, terminal qadriyat, instrumental qadriyat, individ, bilish jarayoni

Mustaqil O‘zbekistonimizda amalga oshirilayotgan ulkan bunyodkorlik ishlari, shaxs kamoloti uchun yaratilayotgan shart-sharoitlar uning o‘zligini anglab borishi va o‘z ustida mustaqil ishlagan tarzda xalq ravnaqi va Vatan taraqqiyoti yo‘lida fidokorona mehnat qilishi uchun iqtidori aqli va shuurini safarbar etishga undaydi.

XXI asr buyuk o‘zgarishlar davri bo‘lishiga shubha yo‘q. Bu o‘zgarishlar eng avvalo inson tafakkurida uning fikrlash tarzida ro‘y berishi muqarrar. Bu esa o‘z navbatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta’kidlaganidek, “Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan”¹.

Biz yashab turgan XXI asrni haqli ravishda mo‘jizalar davri deymiz. Chindan ham bugungi kunda hal bovar qilmaydigan ulkan o‘zgarishlar yuz bermoqda. Yoshlarni o‘z bilimini mustaqil oshirishga ilmiy va siyosiy axborotlarning kuchayib borayotgan oqimiga yondashishga o‘rgatishni hayotining o‘zi ilgari surmoqda. Shu kunning muhim vazifasi yoshlarning aqliy faoliyatini tafakkurini o‘stirishga, mustaqil ishlash qobiliyatini takomillashtirishga qaratilgan ko‘nikma va malakalar hosil qilishni taqazo etadi.

Oldimizda turgan maqsadlarimizga erishish yangi demokratik jamiyatni qurish, qanday intellektual kuchlarga egaligimizga yoshlarimiz qanday madaniy va kasbiy saviyaga erishganligiga, qanday g‘oyalarga e‘tiqod qilishiga, ma’naviy jihatdan qanchalik boyishiga bog‘liq. Shu bois, aholining bilim olish imkoniyatini

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev raisligida 2021 yil 19 yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishidagi nutqidan.

kengaytirish, milliy tiklanish g‘oyasini amalga oshirishga qodir yangi avlodni tarbiyalash eng muhim vazifalarimizdan biridir.

Insoniyat paydo bo‘lishi bilan uning tili, urf-odatlarini, an‘analari, dini, madaniyati, ezgulikni ifodalovchi axloqiy fazilatlarini vujudga kela boshlagan. Ularning mazmunida xalqning hayot tarzi, ruhiyati, ma‘naviyati, madaniyati, turmush tarzi, o‘y-xayollari aks etgan.

Qadriyat atamasi arabcha “qadr” so‘zidan olingan bo‘lib, qimmatli, foydali degan ma‘noni anglatadi². Qadriyat – bu tabiiy va ijtimoiy hayotda namoyon bo‘ladigan shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojni qondirishga xizmat qiladigan moddiy-madaniy, ma‘naviy omillar yig‘indisidir.

B. Ziyomuhhammadov o‘zining “Komillikka eltuvchi kitob” asarida “Qadriyat” so‘ziga quyidagicha ta‘rif beradi: “Kishini qurshab turgan cheksiz ko‘p narsa va hodisalar, shu jumladan, milliy ma‘naviyat ichidan ham, muayyan shaxs yoki ijtimoiy guruh yo konkret bir millat yoxud butun insoniyat uchun alohida ahamiyatga, qadrga ega bo‘lganlarini qadriyat deyiladi³.

Qadriyatlar tizimi shaxs xulq-atvorini o‘ziga xos tarzda belgilab turadi. Sotsiologiyada, xususan, qadriyatlarga: - Kishi intilishi zarur bo‘lgan maqsadlarga nisbatan umumqabul qilingan e‘tiqodlar⁴, - deya ta‘rif berilgan.

Psixologiyada qadriyatlar inson uchun u yoki bu hodisalarni baholashda lozim mavhum muddaolar sifatida qaraladi.

Qadriyatlar shaxs va guruhning ijtimoiy xulq-atvorini idora qilish mexanizmlaridandir, biroq ular bevosita ta‘sir ko‘rsatmay, qadriyatlar tizimidagi shaxs dispozitsiyalarining umumiy tarkibini belgilovchi muhim unsur kabi namoyon bo‘ladi.

Qadriyatlar tahlilining psixologik an‘analarida ular shaxs uchun, eng avvalo, motivatsiya asosi bo‘lgan faoliyat va xulq-atvor regulyatori sifatida muhim ekani ta‘kidlanadi. Qadriyatlar muammosini faqatgina uning psixologik jihatlari bilan chegaralash mumkin emas, qadriyatlarining ijtimoiy tabiati alohida ta‘kidlanadi.

Psixologiyada qadriyatlarining talqin qilinishidagi bu tushunmovchiliklar ushbu muammoni tartibga solishga bo‘lgan urinishlarga sabab bo‘lgan.

² Farmonova M. Qadriyatlar–ma‘naviy kamolot asosi. Ilmiy-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: “Tasvir nashriyot uyi”, 2019, 16 b.

³ Ziyomuhhammadov B. Komillikka eltuvchi kitob. – T; “TURON-IQBOL” nashriyoti, 2006. B.73.

⁴ Сафаев Н.С. Духовность и национальное самосознание личности. Тошкент: Фан. 2004.

Qadriyatlar bo‘yicha salmoqli ishlarni M.Rokich va S.Shvarslar amalga oshirganlar. Ular tomonidan qadriyatlarning universal mazmuni va tarkibi nazariyasi taklif etilgan, bunda qadriyatlar odamlarning hayotdagi ustivor tamoyillari vazifasini o‘tovchi muddaolar xususidagi tasavvurlari kabi talqin qilingan. Masalaning bunday qo‘yilishi qadriyatlarni ijtimoiy bilish masalalari bilan bog‘ladi. Ya’ni, qadriyatlar ma’lum bir tasavvurlardir, boshqacha qilib aytsak, olamning u yoki bu hodisalarini anglatuvchi kategoriyalardir⁵.

Qadriyatlar turlari kategoriyalarni uyushtirish usullari sifatida talqin qilingan. Qadriyatlar tasnifi S.Shvars tomonidan taklif etilgan.

Qadriyatlar ikki sinfga bo‘linadi: a) terminal - maqsad tanlovi mezonlari va unga erishish usullari; b) instrumental - xulq-atvor standartlari, mezonlari.

S.Shvars uchun qadriyatlar - ob‘ektga xos xossalar emas, aynan, insonlar o‘zlarining dunyoga bo‘lgan munosabatlarini quradigan hamda o‘z xatti-harakatlarini baholaydigan mezonlardir.

Qadriyatlarda besh alomat zohir:

- a) ular tasavvurlarda yoki e’tiqodlarda mudom mavjud;
- b) biron bir narsaga erishish maqsadiga muvofiq bo‘lgan holatlar xususidagi bilimlar;
- v) o‘ziga xos vaziyatlar izi;
- g) kishi hayotida yoki uning xulq -atvori rivojlanishi davomida ma’lum bir voqealarni saralash imkoniyati bo‘lganda mujassamlashadi;
- d) muayyan darajadagi muhimlikka ega.

Keyinchalik qadriyatlar muammosi ijtimoiy bilish kontekstiga kiritilgan. Qadriyatlarni ushbu jarayon determinantlari sifatida ko‘zdan kechirish g‘oyasi A.Teifelga taalluqlidir. Individ dunyoni qadriyatlar prizmasi orqali anglaydi, ijtimoiy olam esa, tabiiyki, ijtimoiy qadriyatlar prizmasi orqali o‘rganiladi. Ular turli darajada bo‘lishi mumkin: global - yaxshilik, go‘zallik, erk , shuningdek, kundalik turmushimizga yaqin-yaxshi oila, farovonlik, farzandlar va har bir konkret odamda jamiyat, madaniyat qadriyatlarini o‘z qadriyatlari bilan mutanosiblashtirish muammosi mavjud.

Mak Gvayer tomonidan har bir odam uchun muhim bo‘lgan qadriyatlar turkumini ifodalovchi - qadriyatga oid maydon tushunchasi taklif etilgan. Qadriyatlarning shaxsga oid turkumini amaliy ahamiyatining o‘ziga xos talqinini

⁵ Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник.- М.: Аспект-Пресс, 2004.

o‘z vaqtida G.Ollport bergan. U bunday turkumni inson o‘z dushmanini yaxshiroq tushunishga yordam beradigan - “kalit” deb atagan⁶.

Qadriyatlarni ijtimoiy etnik olamni bilish jarayoniga uyg‘unlashtirish insonning butun ijtimoiylashuvi davomida boradi, biroq ma‘lum sharoitlarda qadriyatlarning ushbu jarayondagi ahamiyati ancha sezilarli bo‘ladi. Bu hol qadriyatlar o‘zgarishga duchor bo‘lganda yaqqol namoyon bo‘ladi. Ular barqaror ekan, yangi axborot qadriyatga oid mazmunga ega kategoriya tarkibini - “saqlab qolish” va - “tasdiqlash” jihatidan saralanadi va talqin qilinadi, ya’ni, yangi axborotdan - “eski tasavvurlarni” “to‘g‘rilash” maqsadida foydalanilmaydi. Biz o‘z mulohazalarimizda ixtiloflarga yo‘liqmaslik uchun bunday axborotdan oddiygina qilib voz kechib qo‘ya qolamiz.

I.Djanis guruh tomonidan ijtimoiy muammoni hal qilishga u yoki bu darajada bog‘liq qarorlarni qabul qilinishida qadriyatlar - “bosim” ko‘rsatishi mumkinligini kashf etgan. Djanis - “group-think” (bir guruhni bir hil tarzda fikrlashi) hodisasini paydo bo‘lishiga ko‘plab omillar sabab bo‘lishi mumkinligini e’tirof etsada (guruhning yuqori darajadagi jipsligi, uning nozik joylari yo‘qligi xususidagi illyuziyalar, avtoritar lider), ushbu holatlarning barchasida guruh a’zolari ma‘lum bir qadriyatlar tizimiga bo‘ysunishlari kuzatilishi tayindir, deydi⁷. Qabul qilingan qadriyatlar muhofazasi, pirovardida, qarorlar sifatini pasayishga olib keladi.

Yuqorida qayd qilinganlarning barchasi bitta yakun chiqarish imkonini beradi: qadriyatlarga taalluqli ijtimoiy kategoriyalar tizimi -ijtimoiy kognitsiyaning eng muhim va barqaror omilidir; ushbu tizim kategoriyalarida qadriyatiy - mazmuniy ifodalangan baholarga mos kelmaydigan ob’ektlarga to‘siq qo‘yish orqali kategoriya muhofazasi ta’minlanadi.

Xulosa qilib aytganda, qadriyatlar odamlarning hayotdagi ustivor tamoyillari vazifasini o‘tovchi muddaolar. Qadriyatlar kategoriyalarni uyushtirish usullari sifatida ilgari surilib, ular ob’ektga xos xossalar emas, aynan, insonlar o‘zlarining dunyoga bo‘lgan munosabatlarini quradigan hamda o‘z xatti-harakatlarini baholaydigan mezonlardir.

Qadriyatlarda besh alomat zohir:

a) ular tasavvurlarda yoki e’tiqodlarda mudom mavjud;

⁶ Botirov B.M. Etnopsixologiya. – O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2011. – 118 b.

⁷ Этнопсихологические проблемы вчера и сегодня: Хрестоматия //сост. К.В.Сельченко.- Мн.: Харвест, 2004.

- b) biron bir narsaga erishish maqsadiga muvofiq bo‘lgan holatlar xususidagi bilimlar;
- v) o‘ziga xos vaziyatlar izi;
- g) kishi hayotida yoki uning xulq - atvori rivojlanishi davomida ma’lum bir voqealarni saralash imkoniyati mujassamlashgan;
- d) shaxs tarkibida muayyan darajadagi muhimlikka ega.

Qadriyatlar ijtimoiy bilish jarayoni determinantidir. Qadriyatlarni ijtimoiy etnik olamni bilish jarayoniga uyg‘unlashtirish insonning butun ijtimoiylashuvi davomida boradi, biroq ma’lum sharoitlarda qadriyatlarning ushbu jarayondagi ahamiyati ancha sezilarli bo‘ladi.